

Alföldy Jenő / KÖLTŐI ÉRVEK – AZ ÉLETÉRT

Meglepődve olvastam el a Vihar Béla-hagyatékából előkerült, *Zsidók a magyar tájban* című írást. A költő munkásságáról, emberségéről igen jó emlékeket őrzök, de így is meglepett a szándék nemessége és lírikushoz illő tisztasága, mellyel sorait a veszélyeztettség – sőt, a keletkezés idején, a háború harmadik évében már az üldözöttség – állapotában papírra vetette. Ebbe az erkölcsi tisztaságba óhatatlanul belevegyül valamelyes naivitás is, mint ahogy ez csaknem minden esetben így van, amikor a szellem embere gondolatok, szolid érvek, józan megfontolások, láttató és beláttató metaforák segítségével akarja meggyőzni a társadalmi szelekció, a vallási vagy „fajelméleti” megkülönböztetés, az erőszak fegyverhordozóit.

Vihar Béla, a kisebbséggel küszködő, külső és belső körülmények szerencsétlen összejátszása miatt nehezen kibontakozó fiatal költő, aki verseivel nem merte átlépni Babits küszöbét a fiatal költőknek fenntartott fogadóórán, s akinek minden oka megvolt arra, hogy bizalmatlanul és félénken tekintsen környezetére –, 1942-ben kitűnően ismerhette a hazai szellemi élet hol nagy füstű, hol mélyen izzó vitáit arról, hogy „mi a magyar”. Jelentős kordivat volt ez, egyrészt mert az értelmiség nagy része fel akarta készíteni a magyarságot a német felsőbbrendűség hódító ideológiájával szemben, s össze akarta gyűjteni a hazai műveltség erőit a német „kulturfölelenség” ellenében. Másrészt a jobboldali s a németekkel együttműködni kész erők igazolást kerestek az irredenta mozgalomhoz, s magyar „kulturfölelenséget” hirdettek a környező nemzetekkel szemben. Jóravaló és retrográd elemek kavargtak szeszélyesen ebben a szellemi áramlatban.

Mi a magyar címmel Szekfű Gyula szerkesztett antológiát, melynek célja a nemzet önigazolása volt. Kétségtelenül a korabeli szellemi elitet sikerült felvonultatnia a reprezentatív kiállítású esszégyűjteményben, Babitstól Kodály Zoltánig, Ravasz Lászlóig. Ebben az időszakban át- meg átjárta értelmiségünket a szellemtörténeti iskola módszertani hatása, az intuitív gondolkodásmód, a metafizikai megközelítés. A legkiválóbbak közül is számosan hajlamosakká váltak a nemzeti karakter, a néplélek és általában a misztikummal érintkező empirikus megfigyelések túlbecsülésére. Németh László legtöbbet vitatott műve, a *Kisebbségben*, csakúgy, mint az ezzel erélyesen vitázó Babits tanulmánya, Szabó Dezső sok korábbi munkája, Prohászka Lajos könyve, *A vándor és a bujdosó*, Féja Géza nem jó emléké kis irodalomtörténeti összefoglalója – mind erősen túlhangsúlyozta a magyar lelkiület jelentőségét a kultúra és a történelem alakulásában.

Vihar Béla esszét az érzem líraian szép és ekként naiv műnek, mert nem az alapelvvel, nem a módszerrel vitatkozik, mely őt személyében akaratlanul is „idegennek” tünteti föl a magyar nemzetben belül, hanem a szellemtörténeti alapelvet és munkamódszert elfogadva, azt igen jó írói színvonalon alkalmazva kísérli meg, hogy sorsait, a magyar zsidóságot elfogadtassa a magyar nemzettel.

(Tanulmánya rokonságot mutat Hamvas Béla magyarságszemléletével is, mely a földrajzi égövek szerint „négy géniusz” különböztet meg a magyarság tipológiai felosztásában: északit, délit, nyugatit és keletit.) Történetileg igaza van abban, hogy már a honfoglalás idején, vagy talán még előbb, éltek itt zsidók; az Árpád-házi uralkodók korából följegyzések tanúsítják jelenlétüket. Az Anjouk és a Hunyadiak uralkodásakor városainkban jelentős kulturális tényező volt a magyar zsidóság polgárosult életmódja, kereskedői közvetítő szerepe Európa más nemzetével. Miként sokan megírták már történeti áttekintéseikben, Magyarország készséges befogadója volt a máshonnan kiszorított vagy elűldözött zsidóknak; ilyen tekintetben hazánk úgyszólván menedék volt számukra. Ez okozhatta, hogy a magyar zsidóság – Vihar Bélával együtt – szinte elképzelhetetlennek tartotta, hogy a holocaust bekövetkezék országunkban. (Annak ellenére, hogy a tiszaezlári vérvád, az antiszemita országgyűlési képviselők múlt század végi megjelenése, a tizenkilences forradalom utáni leszámolás, a numerus clausus és a zsidótörvények bevezetése legalábbis intő jel lehetett számukra.)

Költőien szép és megbízhatóan pontos képet fest Vihar Béla a Magyarország területén élő, „keleti” és „nyugati” zsidó népcsoport változatairól, arról, miként vegyültek el a magyar lakossággal, miként őrizték meg vagy vetkőzték le hol önként, hol kényszerből régi szokásaikat. Éreztetni kívánja láthatólag, hogy a zsidóságot, akár mint etnikumot, akár mint művelődéstörténeti hagyományhordozót, meg kell becsülniök azoknak a magyaroknak, akik adnak a saját etnikai sajátágaikra, hagyományaikra. Megmutatja az északi, keleti, déli és nyugati zsidó jövevények szokásainak szépségét, színeit, értékét, közösségi szellemét, alkalmazkodóképességét, mely nem föltétlenül jelent egyben asszimilációt, elvtelen beolvadást. Kulturfölelenséget egy szemernyit sem akar éreztetni – az egyenjogúság elvét sugározzák szavai. Művének ez lehetne a címe: „Mi a magyar, ha zsidó” – hogy egészen Szekfű Gyula antológiájának körébe vonjam ezt az esszét. Nyelvezete olyan plasztikus, hogy akár Németh László is vállalhatná, ha ugyan

vállalná ezt az írást. A tanulmány záró sorai pátozzal kéri és követelik az otthonhoz való jogot. „A rögöket hívjuk tanúságul” – mondja, azok jóérzésére apellálva, akik értenek a szóból, akiket meg lehet győzni, akik nem állhatnak ellent a mélyről fakadó érzéseknek. Ilyen emberek mindig voltak e hazában, de a hatalom, a fegyver nem az ő kezükben volt. Ezért kerekedhettek fölül

negyvennégy végére azok, akikkel szemben már nem az otthonhoz, hanem az élethez való jogot kellett – vagy kellett volna – védeni.

Tragikusan szép vallomásnak tartom Vihar Béla írását, óhajtva, hogy a tanulmány írása után történtek miatt se múljon el a magyarság iránti bizalom, amely ezt a művet áthatja.

Vihar Béla /

ZSIDÓK A MAGYAR TÁJBAN / 1942

A néppel való találkozás élménye indította el az alábbi szerény sorokat, s amíg más közösség gyermeke ennek kapcsán megsimogathatja a földet, lehajolhat a mezők göröngyéhez, amelyen apái járván, életük értelmét beleszántották az omló rögökbe – én csak az ódon pultukat simogathatom meg, a szűk szatócsboltok elkorhadt állványait, amelyeken cukor volt, liszt és só. . .

S amíg más népnek fia ősi múltjának színhelyét gabonatórnyok suhogó tengere fölött vagy akár kastélyoknak udvarain idézheti – az én lelkem a falusi zsinagógák megkopott falai közé száll, vagy sűrű betűs, sárgult könyvek közé, hogy tovatűnt árnyaikat eleveníthessem. . .

Ugyanekkor e tanulmány célja nem egy történelmi vonalnak megrajzolása – amelyre nem is lennének hivatott –, hanem csupán igénytelen pár utalással rámutatni azon vonatkozásokra, melyek a magyar zsidóság sajátos arculatát kialakították, de legfőképpen azokra a rétegződésekre, típusbeli megnyilatkozásokra, amelyek a magyar táj különböző területein alakító hatásukkal a hazai zsidóság változatos kaleidoszkópját hozták létre. Egy-két halvány sugárral tehát a magyar táj földrajzi struktúrájában a zsidó közösség képét kívánom megvilágítani – talán azt, amely már csak *volt*, és amelyet emlékeink lírájában keresztül őrizünk el nem múló fájdalommal, mint emlékezést és álmot, múltunk romjain. . .

[I] A SZARMATA ALFÖLDTŐL A TISZA VÖLGYÉIG

A magyarországi zsidóság két egymástól elütő rétegből áll. Ez a különbözőség nem csupán tájbeli, hanem bizonyos értelemben történelmi, gazdasági és kulturális vonatkozásban is megkülönbözteti egyik réteget a másiktól. Önként adódna a meghatározás, ha a történelmi Magyarország *északkeleti, keleti* tájain élő zsidóságot kelet-európai zsidó életformájánál fogva az úgynevezett *keleti zsidó*, míg a *nyugati* részen lakó nyugat-európai sajátosságú zsidó néptömböt a *nyugati zsidó* kultúrkörhöz soroznák. Ha durva általánosítással ez a felsorolás nagyjából meg is felel a tényeknek, a valóságban korántsem ily egyszerű. Bizonyos azonban, hogy a történelmi

Magyarország északkeleti területén, a Lengyelországgal, Bukovinával határos részekről kezdődőleg egy, a maga nemében egységes sajátosságú zsidó népréteg él, amelynek települési vonala megtörik a *Szepesség* és a *Hernád völgye* vidékén, belenyúlik a *Tisza északi folyása* mentén elterülő síkságba, s *Szatmár, Szabolcs, Hajdú vármegyén* át eléri legnyugatibb pontját, illetőleg egy átalakult arculatú alföldi zsidóságban folytatódik kb. a Duna vonulatáig, míg déli irányban haladva magában foglalja *Erdélynek* egészét. A keleti zsidóságnak ez az elhelyezkedése – amelynek jellegzetességéről majd az alábbiakban szólnunk – egy-egy távolabbi tájban is elszórt szigetként megtalálható, mint példának okáért Pápán, Pakson stb., amelyek egyébként eredetileg nyugati zsidó települések voltak. Mindazonáltal állítható, hogy a Püspökladány-Karcag közötti tájrésztől keletnek haladva fel az ErdősKárpátok völgye felé, széles észak-dél síkban, az orosz szármata alföldbe veszően, Szibéria hómezőin, a Csendes-óceán partjáig, ezer és ezer kilométereken keresztül az úgynevezett keleti zsidóság nagy néptáblája húzódik, melyben csak elenyésző szórványként található a más jellegű (krími, kaukázusi stb.) zsidóság. E kb. 6 millió főre tehető zsidó tömeg letelepülési vonala párhuzamosan fut a szláv néptenger hullámaival, amely Ázsia távol-keleti térségein és itt a magyar Alföld keleti peremén ér csak véget. Hazai letelepedésük múltjáról csupán homályos adataink vannak, minthogy az első országos összeírás 1735-ből származik. Eszerint a zsidóság *nagyobbik* része – a jelenlegi állapottól eltérőleg – az ország *nyugati* részén, a *Duna* mellékén és az *északnyugati felvidék nyugati* tájain lakik. E települések lakói azonban nem közvetlen kelet-európai jellegűek, hanem a *nyugati zsidóság* kultúrköréhez tartoznak. Feltehető azonban, hogy a keleti származású zsidó réteg hosszú évszázadokra visszamenően lakja a fent jelzett területet, jelentősebb számban mégis a 18. században kerülhettek ide, amidőn Lengyelország felosztása, valamint a későbbi orosz pogromhullámok sűrű rajokban szorítják őket Magyarországra. Oklevél tanúskodik például arról, hogy már Zrínyi Ilona zsidónak ad bérletbe földet Munkács környékén. A történelmi Magyar-